

דף מז

'כי אתא רב דימי אמר: באשירה שביטלה קמבעיא ליה...' – כלומר, פשוט לנו שדבר המותר להדיוט ואסור לגבוה – כשר למצוות. וספיקו של ריש לקיש לא היה אלא באשירה שנאסרה להדיוט כגון שנטעה מתחילה לכך, והספק הוא האם לאחר ביטולה חוזרת ונכשרת אם לאו (עפ"י רמב"ן; תוס' בסוכה לב. ד"ה באשרה).

[פירוש זה מבוסס על ההנחה שאילו היה הדין לרב דימי שפסול למצוה מפני שמאוס לגבוה, ודאי לא היה מועיל ביטול להכשירו, כדין בהמה שנעבדה שאין מועיל לה ביטול להכשירה לקרבן. ואולם לפי מה שכתבו התוס' בסוגיתנו שסברת 'מאיס' אינה אלא לכתחילה, ועל זה היה ספקו של ריש לקיש (ללשון ראשונה), א"כ אפשר שרב דימי אינו חולק על סברא זו, ובעייתו היא באופן שנאסר להדיוט ולענין דיעבד לאחר ביטול. עפ"י חו"א יו"ד ס, יז].

'למיא דקמיה קא סגיד וקמאי קמאי אזדו' – ואם תאמר, הלא אותם מים שנעבדו מתערבים עם כל המים, ומדוע לא יאסרו את מי הנחל במשהו כדין מין במינו? וכתב הריטב"א: מכאן נראה שלא אמרו 'מים במים במשהו' אלא כשנתערבו בתלושים, אבל מחוברים אין נאסרים. 'זכן הודה לי רבינו ז"ל הלכה למעשה בכומר שזרק מים הרעים לבאר, דאינו נאסר במשהו עד כאן לשונו'. (ע"ע בשו"ת אבני נזר א"ח שעד, ח-ט; שו"ת ר"י מסלוצק סוס"י טו).

'דקא נבעי מארעא' – יש להגיה: **'מארעיה'** – מקרקע שלו (וכן הגירסה בריטב"א ובתוס' חכמי אנגליה. וע' גם בפרוש ר"ח כאן ובתוס' להלן גט. ד"ה הא).

'כונס בתוך שלו ארבע אמות ובונה' – כתב הרא"ה (מובא בריטב"א): ארבע אמות לאו דוקא, אלא הכל כפי מה שהוא, וכשביתו גדול – מצוה להרחיק ארבע אמות. (כבר העיר המהדיר לחדושי הריטב"א שיש נוסחאות שאינן גורסות 'ארבע אמות', וכן הרמב"ם והשו"ע לא כתבוהו. וע' תו"ט; בהגר"א יו"ד קמג, א. ולפי מה שפרש רש"י ב'נידון מחצה על מחצה', שהמחצה שלו מתחשב בתוך ד' אמות, מוכח שמפרש ד' אמות דוקא. ואולם הריטב"א ושאר ראשונים פרשו בענין אחר ולא לענין שיעור ההרחקה).

(ע"ב) 'אבניו עציו ועפרו מטמאין כשרין' – רש"י כתב (וכ"כ הרע"ב ועוד) אפילו חלקו שלו אסור ומטמא, לפי שאין ברירה. וכוונתו שאפילו מכיר את אבניו אסור, שהרי שניהם שותפים בכותל וכולו שייך לשניהם, הלכך כל האבנים נאסרו.

[כן הבין בדבריו הר"ן כאן. וכן באר בספר תרומת הדשן (שלו). והכריח זאת, שאם כוונת רש"י רק כשאין ניכר, לא היה לו לומר 'אין ברירה' אלא משום שאין יודעים ומכירים את אבניו שהרי גם לדעת הסובר 'יש ברירה' סוף סוף המציאות אינה מבוררת.

ויש להעיר על דבריו שב'חדושי הר"ן' בשבת פב מובא הטעם שבדאורייתא אין ברירה, ואעפ"כ כתב שאם מכיר אבניו ועציו מותר).

ואולם הרמב"ם נקט (עפ"י הירושלמי) שאם מכיר אבניו – חלקו מותר.

(א.) הר"ן חכך להחמיר כרש"י, כי כן מורה המשמעות הפשוטה של המשנה, וכיון שבגמרא דידן לא פרשו

כהירושלמי משמע שנוקטים כפשטות הדברים שלעולם אסור. וע"ע בקצוה"ח קנז סק"ה ובחדושי הגר"ר בענגיס ח"א לז.

ב. הקשה בפירוש תוס' יום טוב, הלא טומאת ע"ז דרבנן וקיימא לן בדרבנן יש ברירה? ואולי משום חומרת איסור ע"ז החמירו אף בזה.

ויש מתרצים: הואיל ויש בדבר נפקותא לדאורייתא לענין איסור הנאה, ובנידון זה יש לאסור את כל הבנים שהרי בדאורייתא אין ברירה, שוב מחמירים גם לענין טומאה דרבנן (עפ"י שפת אמת שבת פב: עע"ש מו"מ בסברא זו. וכ"כ בשו"ת ר"י מסלוצק יד, עמ' עז). וראה אריכות רבה בנידון ספק דרבנן שנתגלגל מדאורייתא בספר אמרות טהורות להגר"ד וולפסון שליט"א – פסחים כט.

וי"א שטומאת ע"ז נחשבת כיש לה עיקר בתורה, מפני שסמכוה על המקראות. וי"א שבכל כגון זה נוקטים אין ברירה (ע' בשו"ת ר"י מסלוצק יד).

ויש להעיר מדברי האו"ז (ע"ז רי) שאף לענין איסור הנאה דע"ז נקט שיש ברירה [אעפ"י שנראה שיש ג"כ נפקותא דאורייתא]. ויש מתרצים לפי דעת האומרים שאם הוכרו האבנים חלק הישראל מותר, שעל דעת כן נשתתפו שכל חלק יהא נחשב כשלו באופן מוחלט, אם כן כותל שנפל הריזה כהוכר האיסור ואחר כך נתערב שאף בדרבנן אין אומרים בו ברירה (עפ"י כתונת פסים ב"ק ברירה ג ועוד).

'סיידו וכיידו' – במשניות ובערוך: 'כיירו' (ומצינו חילופי ד' ר'. כמו 'כרכר – כרכד' (ע' משנה שבת ח,ו), ובירושלמי (שקלים ספ"ד): 'שבטא דכדכדא'; שרכא – שדכא – ע' ב"ב ק"ט. בתוס'. וכן בדרשות: ע' ר"ה כז: צרורי צרוד; שבת סג. והרוך-והרוך). כיור היינו חריתת צורות בולטות או שוקעות [כמו 'חצר מסוידת מכורת'. ב"ב ס:].

'הכניס לתוכה (נשצ"ל: לתוכו) עבודת כוכבים והוציאה – הרי זה מותר' – ודוקא כשלא הקצה את הבית לשימוש העכו"ם אלא הכניסה לפי שעה, כמו שכתב רש"י, אבל אם ייחד את הבית בשבילה – הרי נעשה הבית תשמיש לע"ז ומיד כשעבדו שם נאסר.

ואף על פי שלא הכניסה אלא באופן זמני ואין הבית בכלל 'משמשין', אעפ"כ אסור מדרבנן להנות ממנו כל עוד העכו"ם בתוכו (וכדין אילן שהעמידו תחתיו עכו"ם, שנאסר האילן מדרבנן כל עוד היא תחתיו, וכמוש"כ התוס' בד"ה ה"ג).

ואחרים פרשו, אפילו כשייחד הבית לעבודת כוכבים בקביעות, אם הנכרי הוציאה ממנו ואין דעתו להחזירה – מותר, שסילוקו משם מהוה ביטול לבית להיות 'משמש' לעכו"ם (עפ"י הר"ן).

*

'רבי עקיבא אומר: כנדה, שנאמר תזרם כמו דוה...'
– בשלשה מקומות נאמר במקרא 'דוה'; בפרשת הנדה – ואיש אשר ישכב את אשה דוה; בעבודה זרה – תזרם כמו דוה; ובספר איכה – נתנני שממה כל היום דוה. עוון עבודה זרה שהיא כנדה, גרם להם להיות 'כל היום דוה' (בעל הטורים סוף קדושים).

*

ליקוטים מפוסקים אחרונים

'המשתחוה לבהמה – צמרה מהו לתכלת... – בעיה זו לא נפשטה כאן, הלכך מספק צמרה פסול לתכלת. ואולם זהו לענין לכתחילה, אבל בדיעבד – מחלוקת הפוסקים בדבר (באור הגר"א או"ח יא, ת. וכו"ה במשנה ברורה שם).

א. בהלכות שופר (תקפו, ג) משמע במשנ"ב (בסקי"ח) שלענין הדין נוקטים אנו כדעת המתירים שאין לפסול בדיעבד (שכן היא שיטת רוב הראשונים – תוס', רמב"ן, ריטב"א ועוד), ואם אין לו שופר אחר אלא מבהמה של עכו"ם שהשתחוה לה – יתקע בו. ואפשר גם יברך עליו (שער הציון שם לג). אלא שלכתחילה צריך לחוש לדעת המחמירים. וכן מבואר בדבריו בהלכות לולב (תרמט סקי"ט כה, ובשער הציון אות יז). ונראה שלענין ציצית, גם כאשר אין לו אחרים – לא יתלן ולא ילבש, אלא שאם צריך לבגד יתלן בו, ואפשר שיברך עליו כבשופר. ע"ע הר צבי סוכה כג.

ב. בספר חלקת יואב (ח"א לב, א) נקט לפסול בציצית בדיעבד, שכן משמע מסתימת לשון הפוסקים, וחילק בין זה ובין שופר שאינו אלא לכתחילה – שכיון שהציצית צריכה להעשות לשמה, חל בה חלות קדושה וכחפצי גבוה היא. ומלבד שדבריו מחודשים ואין משמע כן בשאר פוסקים, צריך עיון לפי"ז מאי פרכינן 'אי תכלת לציצית היינו בעיא דר"ל' הרי באמת יש חילוק לפי דבריו ולא היינו ח"י חילוק זה. ובספר זכרון שמואל (לגר"ש רוזובסקי, סו, יב) נקט בדעת הרמב"ם שפסול אפילו בדיעבד [וכ"ה בשיעורי הגר"ד סולוביצ'יק סוכה לא. ולא כן כתב בשו"ת פרי יצחק ח"א י], ובדעת הטושו"ע דכשר בדיעבד. וכתב שאף לפי שיטת המקלים, נראה שצריך להורידן ולתלות ציציות אחרות, שזוהו בכלל 'לכתחילה'. ובוה מובן לשון 'פסול' שנקטו הפוסקים. וכשרות בדיעבד – פירושו שקיים המצוה למפרע, ונפקא מינה שמוותר לצאת בהן בשבת, וכן לענין שאם אין לו אחרות – מטיל את אלו. וע"ע בכל הענין בחזו"א יו"ד ס, יז.

ג. בהמה שיש בה ספק אם השתחוה לה אם לאו – לכאורה תלוי הדבר בחילוקי פירושי הראשונים אם בעית ריש לקיש מדאורייתא או מדרבנן. ואף אם מדאורייתא, הרי כיון שלא נפשטה הבעיה, הוי ספק ספקא. האריך בכעין זה בשו"ת פרי יצחק ח"א י.

הצמר שגדל על הבהמה לאחר שעבדוה, יש מתירים ויש אוסרים. (או"ח יא, ח בפוסקים, מובא במשנ"ב שם). צריך עיון ממה שסתם המשנ"ב במקום אחר (תרמט, יט כח) לאסור (עפ"י פסק השו"ע יו"ד קמה, א). ודוחק הוא להעמיד בבהמת גוי ומטעם שהגזיזה נחשבת ביטול וכדרך שכתב הפמ"ג (תרמט, בבאור הט"ז שם. והביאו במשנה ברורה שם סק"ח ובשעה"צ). וכבר העיר על כך בשונה הלכות, במילואים שבסוף הספר.

פשתן נטוע שהשתחוה לו – כשר לעשות ממנו ציצית. טעם הדבר, מפני שלא נאסר להדיוט וגם אינו מאוס לגבוה שהרי נשתנה שינוי גמור, שלא כצמר הבהמה שאסור למצוה כי עדיין חזותו הקודמת עליו (מגן אברהם). המשתחוה לפשתן תלוש – פסול. השתחוה לבהמה או לפשתן של אחרים – כשרים לציצית, שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו (פוסקים שם, הובא במשנה ברורה).

א. פשתן שהשתחוה לו בתלוש – פסול אף בדיעבד, שהרי נאסר להדיוט, ואין מועיל שינוי להתיירו (וכן מפורש בפרישה, והביאו במשנ"ב סקל"ח. ודלא כמובא בטעות בספר 'ציצית הלכה למעשה' ב, יח). ואף על פי שמצוות לאו להנות ניתנו – מכל מקום הרי אין הציצית שלו, וכתב 'ועשו להם ציצית', וכדין ציצית של עיר הנדחת (כן מבואר באמרי בינה (ה וע"ש יא ד"ה ולענ"ד) ודלא כדאיתא בקרית ספר, ע"ש ובשו"ת אמרי יושר קיז). ועוד, הלא כתותי מכתת שיעורא.

ב. בערוך השלחן (יא,כו) פקפק בדין פשתן נטוע, ואפילו בדיעבד צידד לפסול – על פי דברי התוס' בסוגיתנו (בד"ה היינו). ולא הבנתי דבריו, הלא אמרו בגמרא 'הכא מעיקרא חיטי...', וכתבו הפוסקים שמשמע שכך היא המסקנא וכפי שפסק הרמב"ם, שמועיל שינוי גמור לגבוה, ומניין מוכח בתוס' שאינם נוקטים כן.

ג. יש להעיר על מה שאמרו בגמרא 'אליבא דמאן דאמר עיקר שירה בכלי לא תיבעי לך דודאי אסיר' – והלא בני מעיים שעשה מהם פארות נשתנו מהווים הקודמת, והרי הסקנו לעיל שיש שינוי לנעבד להתירו לגבוה.

וצריך לומר שאינו שינוי גמור כקמה שעשאה קמת, אלא דומה יותר לצמר הבהמה שעשאו חוטים, שחזותו עליו.

נראה פשוט שאין חילוק בין בהמה שנעבדה לבהמה שנרבעה על ידי אדם, שהרי השוו בגמרא לעיל את דיניהם להדדי (באור הלכה שם).

וחפץ הניתן כאתנן, האם כשר לדבר מצוה – הנה הביא הרמ"א (או"ח קנג,כא) מרבנו ירוחם, שהאתנן עצמו [לאפוקי דמין] אסור לדבר מצוה כגון בית הכנסת או ספר תורה. ומשמע במגן אברהם שם שרבנו ירוחם יחיד בדבר זה [וגם לדבריו אינו אלא מדרבנן], ולכן הקל בספיקו.

ולכאורה נראה לבאר דעת שאר פוסקים המכשירים, כי אין ללמוד אתנן מנעבד – כי שם נעשתה עבירה בחפץ עצמו. ועוד הלא אמרו לעיל (מו:): שאתנן קל מנעבד, שהרי נעבד אסור להדיוט ואתנן מותר, ואם כן יש לומר שזה שהחשיבו דבר מצוה כלגבוה, דוקא בנעבד החמור. ואפילו אם ננקוט שהמשתחוה לדקל לולבו פסול מדאורייתא, אין ללמוד מזה לאתנן. ובפרי יצחק (ח"א י) לא כתב כן.

עוד היה אפשר לומר שלא אסר רבנו ירוחם אלא בבית הכנסת שדומה לבית המקדש, וכמה הלכות התמירו בו כדבר שבקדושה, וכן ספר תורה הלא הוא דבר שבקדושה, אבל כגון ציצית ולולב – אפשר שמותר אף לשיטתו. ואולם מסתימת דברי רבנו ירוחם (כג,א) 'לבית הכנסת או לדבר מצוה' אין משמע כן. וכן מפורש בדברי הפוסקים (ע' פמ"ג קנג בא"א מז, ושם תרעג לענין נר חנוכה; שו"ת אבני מלואים כז).

בית תיפלה של עכו"ם – הפיכתו לבית הכנסת; הביא המגן-אברהם (קנד סקי"ז) מהרא"ם להקל בזה. לפי שאין עובדים את הבית עצמו. ובספר אליה רבה (שם) כתב שאין להקל לעשותו בית הכנסת קבוע. והביא המשנ"ב שכמדומה העולם נוהגין להקל, כמג"א.

והוסיף המשנ"ב (ובבאור הלכה) שכל זה דוקא כשלא העמידו בתוכו את אליהם, אבל אם העמידום שם – נעשה הבית תשמיש לע"ז ונאסר בהנאה אף להדיוט, ואם כן אפילו ביטלוהו נעשה מאוס לדבר מצוה. ובשו"ת אגרות משה (או"ח ח"א מט) כתב שאמנם נהגו הרבה באמריקה התר כדעת המגן-אברהם, אך הוא אינו מורה היתר, אף כי אינו אוסר את אלו שכבר נעשו. מלבד אם הכנסיה נחרבה ברובה, ואף הכתלים הנשארים לא ישארו כמות שהן, כי צריכים תיקון רב – אז מסתבר להתיר, ויקדישוהו לבית הכנסת אחר התיקון והבניה.

ועיין שם עוד (בס' מז-מח) בענין בית הכנסת שהבית הסמוך לו נמכר לבית תיפלתם, ורק כותל אחד מפריד ביניהם – והורה שאין בזה שום חשש לדינא ואין לבטל את בית הכנסת בשל כך.

דף מח

'גידעו ופיסלו לשם עבודת כוכבים' – שתי משמעויות לפועל 'פיסל'; מלשון פיסול [כמו פסל